

УДК 339.5.01

**ВЕРЛАНОВ Ю.Ю.,
ВАСИЛЬЄВ А.А.**

Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра
Могили, м. Миколаїв

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглядаються передумови формування зовнішньоторговельної політики для країн Центральної та Східної Європи в контексті економічної безпеки. На основі аналізу наукових публікацій визначено сукупність попередніх умов формування зовнішньоторговельної політики, а також проведено їх класифікацію за характером сприяння ефективній, безпечній зовнішньоекономічній політиці, виділено чотири основні групи: економічні, пов'язані з загальним станом та організацією господарського життя в країні; інституційні, що враховують відносини всередині та між суспільними інститутами; ресурсно-технологічні та фінансові, тобто такі, що пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фондів коштів у суспільстві. Класифікація, як складова методології науки про економічну безпеку, доповнює можливості розробки практичного інструментарію економічної політики на ґрунті взаємозв'язку зовнішньої торгівлі, державного регулювання та економічної безпеки.

Pre-conditions of foreign trade for the countries of Central and East Europe in the context of economic security policy are examined. On the basis of analysis of publications, a set of trade policy pre-conditions is generalized, and also their classification by the character of assistance to safety effective external economic policy is conducted, four basic groups of conditions are selected: economic, which are related to the general organization of economic life in the country; institutional, that take into account relations inwardly and between public institutes; resource-technological and financial, that are related to forming, division and use of funds of facilities in society. Classification, as a methodology component concerning economic security, complements possibilities for the development of practical tools for economic policy on the basis of interlinks between foreign trade, government control and economic security.

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ та Східної Європи демонструють новий досвід розвитку, який важко піддається опису в контексті традиційних теоретичних уявлень. Внаслідок цього зростає ймовірність прийняття країнами рішень у галузі економічної, у тому числі й зовнішньоторговельної, політики, що можуть створювати суттєві перешкоди та загрозу на шляху економічного зростання. Виникає проблема підтримки необхідного рівня економічної безпеки. Відображенням її актуальності слугують активні дослідження у даній галузі, що проводяться в різних країнах з початку 90-х років.

Проблематика зовнішньоторговельної політики країн у контексті економічної безпеки привертає увагу багатьох українських дослідників. Внесок у розробку теоретичних засад зробили: А.Г.Пастернак-Гаранушенко [12], Т.Т.Ковальчук [9], В.Т.Шлемко, І.Ф.Бінько [15], В.Г.Андрійчук [2, 3], В.П.Титаренко [5, 13], А.І. Мокій [4] І.В.Бураковський [6], А.В.Чесноков [14] та ін. Їх роботи охоплюють головним чином питання ринкової трансформації в контексті позицій України в системі світогосподарських відносин, а також теоретичні та практичні особливості економічної безпеки перехідних економік у світі. Результати досліджень створюють ґрунт для концептуального розуміння принципів та підходів до безпеки зовнішньоекономічних відносин, а також реалізуються практично у нормах і правилах зовнішньоторговельної діяльності країни.

Аналіз вітчизняних та іноземних наукових публікацій із зазначеної проблематики, а також дослідження взаємозв'язків по вектору "зовнішня торгівля – державне регулювання – економічна безпека" свідчать про те, що деякі теоретичні концепції, важливі при формуванні ефективної та безпечної для держави зовнішньоторговельної політики, не користуються достатньою увагою. Так, попри існування загальної теорії зовнішньої торгівлі, потребують подальшого розвитку уявлення про механізм і систему політичних інструментів забезпечення економічної безпеки, та, головне, питання щодо методології її оцінки й концепції передумов безпечної зовнішньоторговельної політики.

Відтак мета даного дослідження полягає у систематизації в контексті економічної безпеки передумов формування зовнішньоторговельної політики для країн Центральної та Східної Європи.

Економіка та політика являють собою дві сфери суспільної практики. Це щільно взаємопов'язані системи, кожна з яких виконує власні функції. Економіка надає механізм виробництва матеріальних основ (благ) суспільного буття. Політика відповідає за встановлення соціальних зв'язків в умовах соціальних різниць та протилежностей [10].

У ситуаціях, коли проявляється загроза порушення процесу виробництва матеріальних благ, виникають підстави для застосування політичного механізму.

Політика – це сфера, в якій формуються механізми захисту інтересів, в тому числі загальних для суспільства, до яких, зокрема, належить національна безпека. Урахування державними органами країни економічних передумов у процесі формування таких механізмів є важливим чинником ефективності політики. Зауважимо, що "передумова" традиційно уявляється як попередня умова існування, виникнення, діяння чогонебудь [7].

Економічна безпека існування країни обумовлена функціонуванням чотирьох взаємопов'язаних систем: економічної, інституційної, ресурсно-технологічної та фінансової, що створює ґрунт для визначення класифікаційних ознак передумов політики.

Аналіз наукових публікацій надав можливість виділити сукупність попередніх умов формування зовнішньоторговельної політики. В їх складі присутні основні групи, що можуть бути систематизовані за характером сприяння ефективній безпечній зовнішньоекономічній політиці: економічні, інституційні, ресурсно-технологічні та фінансові.

І. До групи економічних попередніх умов належать такі, що пов'язані з загальним станом та організацією господарського життя [16] в країні:

1. Врахування відносного розміру економіки [1]. Країни з великими економіками, природно, мають більший вплив на встановлення правил, що регламентують міжнародні економічні стосунки. Наприклад, домінуючи у вимірі економічної активності в повоєнні роки, під час відбудови європейських та азійських країн, США відіграли ключову роль у формуванні міжнародних економічних інститутів та утворень, які досі визначають світову економічну активність.

З точки зору відносного розміру економіки окремі держави Східної та Центральної Європи не здатні домінувати у міжнародній торгівлі, але вони можуть отримати певні переваги, приєднавшись до інтеграційних об'єднань.

Основною кількісною характеристикою домінування вважають відносний розмір інвестицій у ВВП. Тривале збереження країною більшого порівняно з конкурентами відносного розміру інвестицій забезпечує зростання ВВП й відповідно більшу економічну безпеку.

Таким чином, першою передумовою формування ефективної зовнішньоторговельної політики для східно- та центральноєвропейських країн у контексті економічної безпеки є приєднання до інтеграційних об'єднань за умови збереження відносно високого рівня інвестицій у ВВП.

2. Можливість використання інструментів адміністративного регулювання зовнішньої торгівлі. Ембарго, податки та інші інструменти використовувались деякими країнами як упереджувальний захід у випадку загрози військового конфлікту. В регіоні Східної Європи наразі немає країн,

яким необхідно використовувати настільки жорсткі інструменти. Однак ефективна політика має розглядати увесь спектр фінансово-економічних інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі.

3. Збереження урядом можливості надавати підтримку певним “стратегічним” або “критичним” підприємствам і галузям. Така підтримка може бути використана не лише як засіб підтримки добробуту (робочі місця, надприбутки, зовнішні ефекти), але й як конкурентна протизавага спробам інших держав посилити внутрішню активність у таких галузях. Для східноєвропейських країн існують певні політичні та економічні проблеми реалізації цієї передумови.

З економічної точки зору підтримка галузей чи підприємств здійснюється за рахунок вилучення ресурсів з інших галузей. У деяких економістів існують сумніви щодо спроможності держави ефективно керувати підприємствами, в яких розміщуються ресурси [2, 5]. Наприклад, американські дослідники вказують, що “в деяких випадках для США буде кращим “помститись” (retaliate) у певних областях, не шукаючи збалансування або компенсації ефектів від іноземної субсидії, але домагаючись відміни самої субсидії, яка викликала проблеми” [1].

У випадку східноєвропейських держав проблема в ефективному використанні цієї передумови полягає у вірогідному протистоянні з боку більш потужних торговельних партнерів.

II. До групи інституційних попередніх умов формування зовнішньоторговельної політики країн належать такі, що пов’язані з економічними відносинами всередині та між суспільними інститутами [8]:

1. Використання можливостей, які надають міжнародні економічні організації та інтеграційні об’єднання країн. Із багатьох причин економічно розвинені країни зацікавлені у впровадженні ринково орієнтованої економічної політики. Відповідно економічно потужні країни створюють організації, метою яких є впровадження ринково орієнтованих методів вирішення економічних проблем у країнах, що розвиваються, та країнах з перехідними економіками. Обережне використання можливостей, які надають такі організації, може посилити економічну безпеку країни.

Водночас надання допомоги такими організаціями часто супроводжується висунуттям додаткових вимог, в тому числі щодо державного регулювання зовнішньої торгівлі. Тому зовнішньоторговельна політика східноєвропейських країн має враховувати особливості співробітництва з такими організаціями.

2. Підтримка функціонування в країні міжнародної комерційної та фінансової інфраструктури. Крім питань, пов’язаних із суто банківською діяльністю та діяльністю у сфері зовнішньої торгівлі, ця передумова передбачає реалізацію дійо-

вих механізмів примусу виконання зовнішньоторговельних угод, а також формування сприятливого для міжнародної конкурентної політики середовища. Для країн Східної Європи ці передумови є вкрай важливими.

Економічна безпека залежить від доступу країни до більших за розмірами світових ринків товарів і послуг – в ролі як покупця, так і продавця. Отримуючи цей доступ, економічні агенти стають підвладними світовим економічним коливанням. Втім ізоляція від світових ринків створює ще більшу небезпеку [1, с. 16]. Тому економічна, в тому числі зовнішньоторговельна, політика уряду має полягати не лише у зменшенні залежності від іноземних джерел постачання, але й у формуванні чітких правил доступу на зовнішні ринки.

З огляду на вимоги економічної безпеки, зовнішньоторговельна політика східно- та центральноєвропейських країн, враховуючи їх неповну інтегрованість у міжнародні структури, має бути спрямована у бік посилення міжнародного торговельного співробітництва, розвитку світової торгівлі. Важливо, щоб була забезпечена впевненість у тому, що міжнародна торгівля керується зрозумілими та передбачуваними правилами, а не тимчасовими домовленостями національних урядів.

III. До групи ресурсно-технологічних попередніх умов формування ефективної зовнішньоторговельної політики для східно- та центральноєвропейських країн у контексті економічної безпеки належать такі:

1. Підтримання національного виробництва на рівні, який би забезпечував достатній рівень добробуту при залученні адекватних ресурсів для військових потреб, що є суттєвим, оскільки економічна безпека передбачає спроможність держави забезпечувати ресурсами подолання загроз військового характеру та наслідків природних катаклізмів.

Розглядаючи зазначену передумову в контексті міжнародної торгівлі, К.Неу та Ч.Вольф вказують на такий аспект. Для деяких військових проєктів є ефективним використання іноземних постачальників для забезпечення потреб країни. Звичайно, для деяких військових проєктів такий спосіб є виключеним, але для багатьох цілей використання зарубіжних постачальників дає можливість подолати проблеми, пов’язані з внутрішніми монополіями, та збільшити випуск у певних галузях [1]. Звичайно, таке торговельне співробітництво є значним резервом для підвищення рівня економічної безпеки саме європейських країн. Тому державне регулювання зовнішньої торгівлі східноєвропейських країн має враховувати цей специфічний аспект як резерв для зміцнення економічної безпеки країни. Зазначена передумова є важливою саме для цих країн у контексті історичних особливостей їх розвитку. Адже деякі схід-

ноєвропейські країни накопичили значний потенціал у галузі саме військового виробництва.

2. Диверсифікація джерел постачання критичних ресурсів та врахування можливості використання оборонних потужностей для економічних потреб. За певних умов військові товари та послуги: надлишкові запаси зброї чи техніки, послуги вантажної авіації, військових інженерів та медиків – можуть бути використані для виконання нетрадиційних завдань: швидка допомога, економічна розбудова – в тому числі як експорт. Країни Східної Європи після холодної війни мають надлишок як військових запасів, так і спеціалістів. Політика державного регулювання зовнішньої торгівлі повинна сприяти ефективному розміщенню цих ресурсів в інтересах національної економіки.

3. Рівномірний розподіл внутрішнього доходу для розвитку високотехнологічних галузей. Державне регулювання зовнішньої торгівлі певною мірою здатне стимулювати розвиток високотехнологічних галузей на протидію низькотехнологічним, робітники яких страждають від конкуренції з боку іноземної робочої сили. Розвиток високотехнологічних галузей буде мати наслідком посилення економічної безпеки країни, зокрема через зменшення соціальної напруженості у суспільстві внаслідок нерівномірності розподілу національного доходу.

IV. До групи фінансових передумов формування ефективної зовнішньоторговельної політики, що пов'язані зі створенням, розподілом та використанням фондів грошових коштів, для східно- та центральноєвропейських країн у контексті економічної безпеки належать:

1. Створення стабільного фінансового середовища в країні в контексті міжнародного руху капіталу. Зовнішня торгівля країни пов'язана із функціонуванням фінансових ринків. Фінансові ринки стають все більш глобальними, стабільними та добре функціонуючими. Але незважаючи на це, найбільш серйозними проблемами, які пов'язані з економічною безпекою, залишаються висока волатильність курсів валют, непередбачувані міжнародні витoki капіталу, а відповідно – економічні кризи. Середньострокова зміна курсів провідних валют – 20-50%, для інших 100-200% – норма, в умовах формування економічних блоків на континентах така рухливість може дестабілізувати весь континент [9].

Країни Східної Європи, які знаходяться поза єврозоною, виходячи з міркувань економічної безпеки, мають вжити додаткових заходів для регулювання курсів своїх валют, у тому числі – через відповідне регулювання зовнішньої торгівлі.

2. Врахування потреб іноземних інвесторів. Існує небезпека того, що іноземні інвестори отримають контроль над важливими активами в країні через пряме іноземне інвестування. Але, як

правило, країна – реципієнт інвестицій отримує від таких операцій економічні вигоди більші, ніж ризик, пов'язаний з фінансовими операціями, оскільки основні активи, в які інвестуються, як правило, фінансові ресурси, не можуть бути легко вилучені іноземним інвестором, а сам інвестор значною мірою є заручником місцевих законів та політики. У той же час іноземні інвестори зазвичай впроваджують у країні нові технології, методи управління, створюють робочі місця, підсилюючи економічну безпеку країни-реципієнта. З певною мірою припущень іноземні інвестиції можна назвати кредитом країні для зміцнення економічної безпеки.

Деякі східноєвропейські країни (Польща, Чеська Республіка, Угорщина) значною мірою забезпечували економічну перебудову за рахунок прямих іноземних інвестицій. Оскільки іноземні інвестори є власниками підприємств, що виробляють продукцію, яка є предметом експорту, або використовують імпорتنу сировину, держава має гарантувати цим їм можливість купувати ресурси та реалізовувати продукцію. Відповідно політика у сфері державного регулювання зовнішньої торгівлі повинна враховувати інтереси іноземних інвесторів, адже вплив на умови діяльності підприємств з прямими іноземними інвестиціями внаслідок невваженої торговельної політики може мати негативний вплив на цілий ряд показників економічної безпеки.

В узагальненому вигляді передумови формування зовнішньоторговельної політики країн Центральної та Східної Європи представлено на рис.1.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки.

Для країн Центральної та Східної Європи характерний підвищений ризик у галузі зовнішньоторговельної політики, що може створювати суттєві перешкоди на шляху економічного зростання.

Сучасні теоретичні роботи з огляду для впорядкування передумов формування зовнішньоторговельної політики в рамках досліджень проблематики взаємозв'язку між зовнішньою торгівлею, економічною політикою та економічною безпекою країни.

Аналіз результатів досліджень зарубіжних учених дозволяє розподілити передумови формування зовнішньоторговельної політики країн Центральної та Східної Європи в контексті економічної безпеки на три групи, а саме: економічні, що пов'язані з загальним станом та організацією господарського життя в країні; інституційні, що враховують економічні відносини всередині та між суспільними інститутами; ресурсно-технологічні та фінансові, тобто такі, що пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фондів грошових коштів у суспільстві.

Рис. 1. Система передумов формування ефективної зовнішньо-торговельної політики країн в контексті економічної безпеки

Класифікація відображає сучасні погляди на економічну безпеку як завдання найвищого пріоритету при проведенні політики державного регулювання зовнішньої торгівлі. Як складова методології науки про економічну безпеку, вона доповнює можливості розробки практичного інструментарію економічної політики на ґрунті

взаємозв'язку зовнішньої торгівлі, державного регулювання та економічної безпеки.

Важливе значення в подальших наукових пошуках матиме систематизація політичних інструментів з огляду на запропоновану класифікацію, враховуючи актуальність вектора європейської інтеграції України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Neu Carl.R, Wolf Charles, Jr. The Economic Dimensions of National Security, RAND, 1994 – P. 13.
2. Андрійчук В.Г. Вектори розвитку. Зовнішньоекономічна політика в контексті стратегії економічного і соціального розвитку України // Політика і час. – 2004. – №7-8. – С. 5.
3. Андрійчук В.Г. Глобалізація, інтеграція та економічна безпека України // Політика і час. – 2003. – №9. – С. 61-70.
4. Андрійчук В.Г., Власюк О.С., Мокій А.І., Тітаренко В.П. / Під ред. Андрійчука В.Г. – Розвиток зовнішньої торгівлі України та її економічна безпека. (Серія “Економічні стратегії”, Вип. 4). – К: Рада національної безпеки і оборони. Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). – 1996. – 148 с.
5. Андрійчук В.Г., Тітаренко В.П., Мокій А.І. Ринкова трансформація та позиції України в системі світогосподарських відносин: Зб. наук. праць УАЗГ. – Випуск 3. – К. – 1999. – С. 9.
6. Бураковський І.В. Міжнародна торгівля і економічний розвиток країн з перехідною економікою. – К., 1998. – 204 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і гол. ред. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – С. 725.
8. Институциональная экономика // <http://ru.wikipedia.org>.
9. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика. – К.: Т-во “Знання”, 2004. – 638 с.
10. Коновалов В.Н. Экономика и политика. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1995. – С. 5-10.
11. Моисеев С.Р. Реформа глобальной финансовой архитектуры // Финансы и кредит. – 2001. – №8. – С. 17-24.

12. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / За ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
13. Тітаренко В.П., Андрійчук В.Г. Під загрозою сповзання на периферію світового господарства // Політика і час. – 1998. – №2. – С. 22-28.
14. Чесноков А.В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України: Дис. канд. екон. наук. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006. – 195 с.
15. Шлемко В.Т., Білько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: Монографія. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
16. Экономика (значения) // <http://ru.wikipedia.org>.